

Секція 9
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ
ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО ТА КОМЕРЦІЙНОГО ПРАВА

УДК 346(477)

Н. О. Сасіахметова,
д-р юрид. наук, професор, завідувачка кафедри
підприємницького та комерційного права ОНЮА

ПРЕДМЕТ РЕГУЛЮВАННЯ
ГОСПОДАРСЬКОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Прийняття Господарського кодексу, як справедливо зазначає С. В. Ківалов, є важливим етапом у здійсненні загального кодифікаційного процесу в Україні — важливого напрямку правової політики нашої держави. Це забезпечило новий, більш високий якісний стан господарського законодавства, його істотне відновлення з урахуванням ринкових відносин у сфері економіки. Господарський кодекс України є одним з основних кодифікованих актів України, оскільки встановлює відповідно до Конституції України правові основи та основні принципи господарської діяльності [1].

Господарський кодекс України [2] встановлює відповідно до Конституції України правові основи господарської діяльності (господарювання), яка базується на різноманітності суб'єктів господарювання різних форм власності.

Господарський кодекс (ГК) насамперед визначає основні принципи господарювання в Україні, що сформульовані в ст. 6 ГК і конкретизовані стосовно до окремих видів такої діяльності. Це, наприклад, принципи підприємницької діяльності, сформульовані в ст. 44 ГК.

Господарський кодекс (ГК) регулює різні за змістом групи відносин, що виникають як у процесі організації, так і здійснення господарської діяльності. Поняття господарської діяльності і господарських відносин надане у ст. 3 ГК. Суб'єктний склад цих відносин досить широкий. По-перше, це відносини, суб'єктами яких є суб'єкти господарювання. По-друге, це відносини, у яких одним із суб'єктів є суб'єкт господарювання, а другим — інший учасник відносин у сфері господарювання, у тому числі споживачі, органи державної влади, органи місцевого самоврядування тощо. Учасники відносин у сфері господарювання визначені в ст. 2 ГК.

Отже, Господарський кодекс регулює різні відносини, одні з яких складаються в сфері державного регулювання господарської діяльності, забезпечення реалізації права на цю діяльність державними органами (сфері управ-

ління), а інші — у сфері товарно-грошових відносин з реалізації права на господарську діяльність її суб'єктами.

Основними учасниками господарських відносин є суб'єкти господарювання — господарські організації, фізичні особи — суб'єкти підприємництва, відокремлені і структурні підрозділи, утворені господарськими організаціями для здійснення господарської діяльності.

Важливими учасниками господарських відносин є споживачі, яким адресовані товари (роботи, послуги), що вироблені (виконані, надані) при здійсненні господарської діяльності. Споживачі визначені в Законі України «Про захист прав споживачів» у редакції від 15.12.1993 р. як громадяни, які набувають, замовляють, використовують або мають намір придбати або замовити товари (роботи, послуги) для власних побутових потреб.

Учасниками господарських відносин є органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 р. [3] органи влади — це міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, Верховна Рада Автономної Республіки Крим і органи виконавчої влади Автономної Республіки Крим, державні органи, що здійснюють регулювання діяльності суб'єктів природних монополій, ринку цінних паперів, державні органи приватизації, Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення, місцеві органи виконавчої влади. Органи місцевого самоврядування визначені в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р.

Однією з категорій учасників відносин у сфері господарювання є засновники суб'єктів господарювання (фізичні особи, громадські та інші організації тощо), а також особи, які здійснюють стосовно суб'єктів господарювання організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності. Це можуть бути, наприклад, органи державної влади, у сферу управління яких входять унітарні підприємства.

Обов'язковою юридичною ознакою суб'єктів господарювання, а також органів державної влади та місцевого самоврядування як учасників господарських відносин є наявність у них господарської компетенції (правосуб'єктності), тобто сукупності прав і обов'язків, що установлені законом і набуваються в господарських відносинах.

Ст. 3 ГК України визначає господарську діяльність та господарські відносини. Так, ч. 1 ст. 3 ГК визначає поняття «господарська діяльність», що має кілька ознак: 1) це діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання; 2) діяльність щодо виготовлення та реалізації продукції, виконання робіт та надання послуг; 3) зазначені продукція, роботи і послуги мають вартісний характер і цінове вираження.

Поняття господарської діяльності визначено й в інших законах України. Так, у Законі України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 01.06.2000 р. [4] господарська діяльність визначена як будь-яка діяльність, у тому числі підприємницька, юридичних осіб, а також фізичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язана з виробництвом (виго-

товленням) продукції, торгівлею, наданням послуг, виконанням робіт. У Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 р. [5] господарською діяльністю вважається будь-яка діяльність, у тому числі і підприємницька, пов'язана з виробництвом і обміном матеріальних та нематеріальних благ, що виступають у формі товару. На відміну від загального визначення господарської діяльності в ГК, її визначення, що містяться в спеціальних законах, застосовні лише для цілей цих законів.

У ч. 2 ст. 3 ГК здійснена класифікація господарської діяльності за критерієм її спрямованості на два види: а) господарська комерційна діяльність (підприємництво), суб'єктами якої є підприємці (суб'єкти підприємництва); б) господарська некомерційна діяльність, основною метою якої не є одержання прибутку. Підприємництво одержало легальне визначення і правову регламентацію в главі 4 ГК. Некомерційна господарська діяльність визначена й урегульована в главі 5 ГК.

У ГК також визначається поняття «господарче забезпечення діяльності не господарюючих суб'єктів», особливостями якого є те, що, по-перше, це діяльність, спрямована на створення і підтримку необхідних матеріально-технічних умов функціонування негосподарюючих суб'єктів; по-друге, вона здійснюється як за участі, так і без участі суб'єктів господарювання.

Господарські відносини поділяються на три види: 1) господарсько-виробничі; 2) організаційно-господарські; 3) внутрішньогосподарські відносини.

Господарсько-виробничі відносини — це відносини між суб'єктами господарювання, які виникають під час безпосереднього здійснення господарської діяльності. Ці відносини складаються при здійсненні господарської діяльності з виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг. У характеристиці господарсько-виробничих відносин визначальними є категорії «суб'єкти господарювання» і «господарська діяльність». Господарсько-виробничі відносини можуть мати як майновий, так і немайновий характер, при цьому майнові господарські відносини є переважними. Господарсько-виробничі відносини є відносинами горизонтального типу між рівноправними суб'єктами господарювання, які не підпорядковані один одному. Ці відносини є визначальними у сфері господарської діяльності, що одержали правове регулювання в Господарському кодексі.

Відмінною рисою організаційно-господарських відносин є те, що це відносини між нерівноправними суб'єктами, один з яких (суб'єкт організаційно-господарських повноважень) наділений владними повноваженнями стосовно іншого суб'єкта (суб'єкта господарювання). Зокрема, такі відносини виникають при здійсненні компетентними державними органами функцій контролю за діяльністю суб'єктів господарювання. Це відносини вертикального типу, що складаються в сфері управління.

У сфері виробництва між внутрішніми підрозділами суб'єктів господарювання виникають внутрішньогосподарські відносини, в які вони вступають між собою та з суб'єктом господарювання, до складу якого вони входять. Суб'єктний склад внутрішньогосподарських відносин складається із суб'єктів господарю-

вання та їх структурних підрозділів. Це відносини двоякого типу: а) між суб'єктом господарювання та його структурними підрозділами; б) між різними структурними підрозділами конкретного суб'єкта господарювання.

Ст. 4 ГК України відмежовує сферу регулювання Господарського кодексу від інших відносин, що не складають предмет його регулювання.

По-перше, не є предметом регулювання Господарського кодексу відносини, що урегульовані Цивільним кодексом України. Згідно зі ст. 1 ЦК України, цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. До майнових відносин, заснованих на адміністративному або іншому владному підпорядкуванні однієї сторони другій стороні, а також до податкових, бюджетних відносин цивільне законодавство не застосовується, якщо інше не встановлено законом.

По-друге, не є предметом регулювання Господарського кодексу земельні та екологічні відносини. Земельні відносини регулюються Земельним кодексом України та іншими нормативно-правовими актами земельного законодавства. Загальним законом комплексного характеру, що регулює відносини в сфері охорони навколишнього природного середовища, є Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р. Крім нього, ці відносини регулюють інші нормативно-правові акти екологічного законодавства.

По-третє, Господарський кодекс не регулює трудові відносини. Ці відносини регулюються Кодексом законів про працю (КЗпП) України та іншими нормативно-правовими актами трудового законодавства.

По-четверте, фінансові відносини за участі суб'єктів господарювання, що виникають у процесі формування і контролю виконання бюджетів усіх рівнів, регулюються не Господарським кодексом, а бюджетним законодавством.

По-п'яте, ГК не регулює відносини управління за участі суб'єктів господарювання за наявності двох умов: а) суб'єкт цих відносин — орган державної влади або орган місцевого самоврядування — не наділений господарською компетенцією; б) цей орган безпосередньо не здійснює організаційно-господарські повноваження щодо суб'єкта господарювання. Разом з тим, відносини управління, у тому числі відносини, що складаються між суб'єктами господарювання і зазначеними органами у процесі управління господарською діяльністю, відносяться до предмета регулювання Господарського кодексу.

Господарський кодекс визначає специфіку регулювання майнових відносин суб'єктів господарювання. Зокрема, розділ III ГК «Майнова основа господарювання» є визначальним в регулюванні майнових відносин суб'єктів господарювання. Разом з тим, майнові відносини суб'єктів господарювання регулюються численними статтями, що містяться в інших розділах ГК.

Господарський кодекс регулює лише ті господарські відносини в сфері торговельного мореплавства, що не урегульовані Кодексом торговельного мореплавства (КТМ) України. КТМ регулює відносини, що виникають з торговельного мореплавства, тобто діяльності, пов'язаної з використанням суден для перевезення вантажів, пасажирів, багажу та пошти, рибних та інших морських

промислів, розвідки та видобування корисних копалин, виконання буксирних, криголамних і рятувальних операцій, прокладання кабелю, а також для інших господарських, наукових і культурних цілей.

Слід погодитися з Г. Васильєвим, який підкреслює, що Господарський кодекс встановлює насамперед конституційні засади правопорядку у сфері господарювання та загальні принципи господарювання. Відправним його положенням можна вважати категорію правового господарського порядку [6].

Згідно зі ст. 5 ГК України правовий господарський порядок в Україні формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів, виходячи з конституційної вимоги відповідальності держави перед людиною за свою діяльність та визначення України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави.

Загальні принципи господарювання в Україні, які сформульовані в ст. 6 ГК України, є основними засадами здійснення господарської діяльності. Багато з них знайшли своє закріплення на конституційному рівні. Так, принцип економічної багатоманітності закріплено у ст. 15 Конституції України. Право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом, закріплене в ст. 42 Конституції України. Інші принципи, хоча і не знайшли прямого закріплення в конституційних нормах, однак ґрунтуються на конституційних положеннях або впливають з них.

Принцип вільного руху капіталів, товарів і послуг на території України означає, що суб'єкти господарювання мають право реалізовувати свої товари і послуги на всій території України, при цьому органи державної влади та органи місцевого самоврядування не вправі обмежувати або забороняти доступ підприємців до певних територіальних ринків.

Принцип захисту національного товаровиробника знайшов своє відображення як у нормах Господарського кодексу, так і в інших законах, зокрема, Законі України «Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб'єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження» від 17.02.2000 р. [7]. На захист національних товаровиробників спрямоване також застосування антидемпінгових, компенсаційних і спеціальних заходів відповідно до ст. 244 ГК і законів України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» від 22.12.1998 р. [8], «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту» від 22.12.1998 р. [9], «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну» від 22.12.1998 р. [10].

Заборону незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини закріплено в ч. 5 ст. 19 ГК і конкретизовано у ряді норм ГК, наприклад, у ч. 3 ст. 18 ГК, у ст. 31 ГК тощо. Ця заборона нерозривно пов'язана з конституційним положенням, закріпленим у ст. 56 Конституції України: кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяль-

ністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службової осіб при здійсненні ними своїх повноважень.

Література

1. Кивалов С. В. Вступительное слово // *Хозяйственный кодекс Украины: Комментарий* / Под ред. П. А. Саниахметовой. — Х., 2004. — С. 4.
2. *Відомості Верховної Ради України*. — 2003. — № 18–22.
3. *Відомості Верховної Ради України*. — 2001. — № 12. — Ст. 64.
4. *Відомості Верховної Ради України*. — 2000. — № 32. — Ст. 112.
5. *Відомості Верховної Ради України*. — 1991. — № 29. — Ст. 377.
6. Васильев Г. *Гражданский и Хозяйственный кодексы — фундамент усовершенствования отечественного законодательства* // *Вісн.* — 2003. — № 6. — С. 6.
7. *Голос України*. — 2000. — 25 лют.
8. *Відомості Верховної Ради України*. — 1999. — № 9–10. — Ст. 65.
9. *Відомості Верховної Ради України*. — 1999. — № 12–13. — Ст. 80.
10. *Відомості Верховної Ради України*. — 1999. — № 14–15. — Ст. 81.

УДК 346(477)

С. Б. Мельник,
канд. юрид. наук, доцент кафедри
підприємницького та комерційного права ОНЮА

ОБМЕЖЕННЯ МОНОПОЛІЗМУ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ГОСПОДАРСЬКОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ І ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ЗАХИСТ ЕКОНОМІЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ»

Прийняття і вступ у чинність Господарського кодексу України [1] підняло на новий рівень значимість законодавства України про захист економічної конкуренції. По-перше, необхідність забезпечення добросовісної конкуренції в підприємстві віднесено в ст. 6 ГК скрізь обмеження державного регулювання економічних процесів до загальних принципів господарювання. По-друге, у ст. 10 ГК антимонопольно-конкурентна політика, яка спрямована на створення оптимального конкурентного середовища діяльності суб'єктів господарювання, забезпечення їх взаємодії на умовах недопущення проявів дискримінації одних суб'єктів іншими, насамперед у сфері монопольного ціноутворення та за рахунок зниження якості продукції, послуг, сприяння зростанню ефективної соціально орієнтованої економіки, віднесена до основних напрямів економічної політики держави. В цілому ж важливість для держави в установленні правил конкурентної поведінки суб'єктів господарювання та обмеження монополізму в економіці підкреслена розміщенням цих норм у главі третій розділу першого Кодексу, фактично поставивши їх на перше місце в ієрархії інших аспектів здійснення і регулювання господарської діяльності. Таким чином, норми законодавства про захист економічної конкуренції сьогодні набули вигляду норм кодифікованої законодавчої форми, що ставить їх (розділ 3 ГК) на вище місце серед аналогічних норм чинного законодавства.